

J. DE GRAUWE

DE KARTUIZERS IN BELGIË

De orde der kartuizer-monniken speelde in het kerkelijk leven een niet onbelangrijke rol. De kartuizers bezaten vele kloosters waar het geestelijk leven op bijzonder hoog peil stond, waardoor ook in het buitenland hun invloed niet gering was.

Hoewel de heilige Bruno geen eigenlijke ordestichter geweest is, wordt hij toch doorgaans als zodanig aangezien. Geboren rond 1030 in Keulen ging hij in Reims studeren waar hij op 26-jarige leeftijd domscholaster werd. In 1075 kwam hij, als kanselier van het Reimse aartsbisdom, met zijn bisschop Manasses in botsing, omdat deze op simonistische wijze zijn zetel had verkregen en handel in kerkelijke goederen en waardigheden bleef voeren. Na een lange strijd werd Manasses afgezet en het volk verzocht Bruno zijn plaats in te nemen. Maar Bruno koesterde andere plannen. In de 11de eeuw immers was er een grote hervorming begonnen op monachaal gebied. In deze hervormingspogingen was een sterk eremitische tendens aanwezig: het kluisenaarsideaal werd beschouwd als de hoogste vorm van Godgewijd leven. In die richting zocht Bruno: eerst vestigde hij zich in de eenzaamheid van Sèche-Fontaine, maar dat was te dicht bij Reims en bij zijn bekenden. Hij trok verder naar Grenoble, waar bisschop Hugo hem de

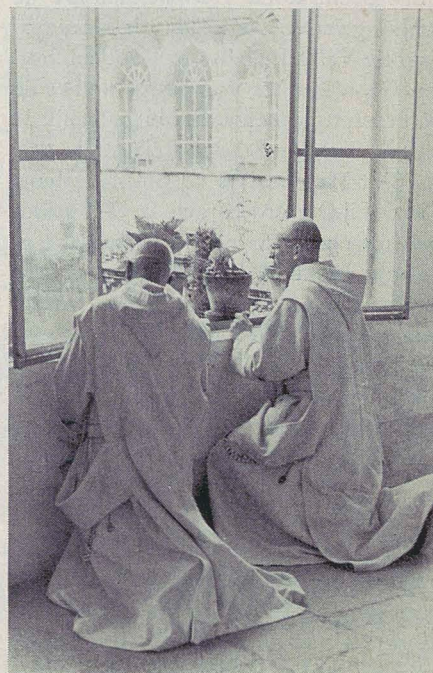
streek van Chartreuse aanwees. Hij vestigde zich daar in 1084 en bouwde er met zijn 6 gezellen de eerste kluisgroep, de toekomstige Grande Chartreuse. Tegen zijn zin naar Rome geroepen door de paus, verbleef hij er tijdens het jaar 1090. Maar weldra begaf hij zich naar Calabrië waar hij zijn tweede communiteit stichtte. Daar stierf hij in 1101. Tegen wil en dank was Bruno de stichter geworden van een der merkwaardigste kloosterorden van het westen. Zonder een geschreven regel te hebben nagelaten, heeft hij

1. Tot de begrafenisstoet van kartuizers en edellieden, die afgebeeld is op de arcade rondom de graftombe van Filips de Stoute, behoren twee albasten beeldjes van treurende kartuizer monniken, begin 15de eeuw. Vroeger waren deze beeldjes in de kerk van het klooster te Champmol, thans in het museum te Dyon.

2. Twee Nederlandse kartuizers in een Italiaans klooster op het ogenblik van het luiden van de Angelus.

een monastieke levenswijze in 't leven geroepen die de proef der eeuwen zou doorstaan en nu nog, met geringe wijzigingen, bestaat.

De eerste codificatie der kartuizerstatuten, namelijk de Consuetudines van Guigo, vijfde prior der Grande Chartreuse, is zeer waarschijnlijk geschreven in 1127. Daarin is nog geen sprake van

3. Maquette van het klooster te Merem. Instituut St.-Jan-de-Deo der Broeden Hiëronymieten, Gent.

4. Tekening van het oude kartuizerklooster te Rooigem, zoals het er in 1534 uit zou hebben gezien. Stadsarchief, Gent.

5. Fantasierijke tekening van het klooster te Merem uit Sanderus' *Flandria Illustrata*; onjuiste ligging van sommige gebouwen, een niet-bestaande kerkgevel en te veel cellen. Stadsarchief, Gent.

een centraal gezag. De enige band van samenhang tussen de verschillende kartuizen was die van gemeenschap van oorsprong en observantie. Maar vanaf 1142 begon men te zoeken naar dat centraal gezag, daar steeds meer stichtingen plaats vonden, vooralsnog in Frankrijk. In 't noorden bij voorbeeld Sedan in 1134 en Vervins in 1140. In de verdere 12de en 13de eeuw ontstaan buiten Frankrijk slechts enkele kloosters in Opper-Oostenrijk en Slovaakije (5), Italië (8), Spanje (3) en Engeland (2) op een totaal van 79.

De 14de eeuw bracht evenwel een opmerkelijk snelle uitbreiding van de orde noordwaarts in de richting van de Nederlanden. Vanuit Picardië wordt in 1314 Herne bij Edingen (Brabant) gesticht, geheten O.L.V. van Kapelle. In 1318 volgt de stichting van het klooster Genadedal te Sint-Kruis buiten Brugge. De derde vestiging had plaats in 1323 op het Kiel bij Antwerpen. Rond 1328 kennen we de stichting van de Gentse kartuis, Koningsdal ofte Vallis Regalis, op Rooigem buiten Gent. En het jaar daarop is het de beurt aan twee nieuwe huizen namelijk de kartuis Sint-Jansberg te Zelem bij Diest en Sint-Maartensbos te Sint-Maartens-Lierde bij Geraardsbergen. In 1348 wordt het enige kartuizerinnenconvent dat ooit in onze strêken bestaan heeft, opgericht te Sint-Andries bij Brugge met de naam Sint-Anna-ter-Woestijne.

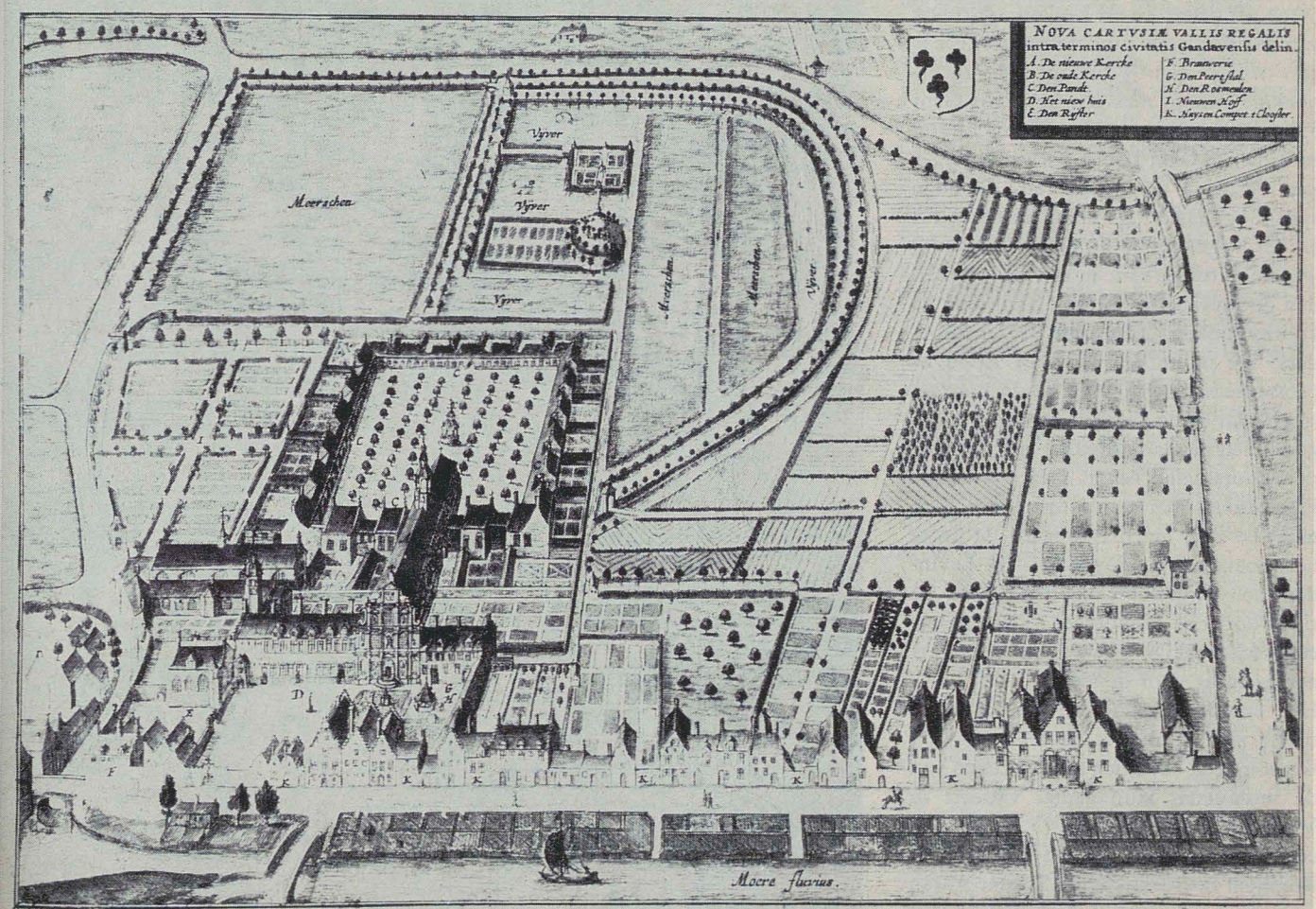
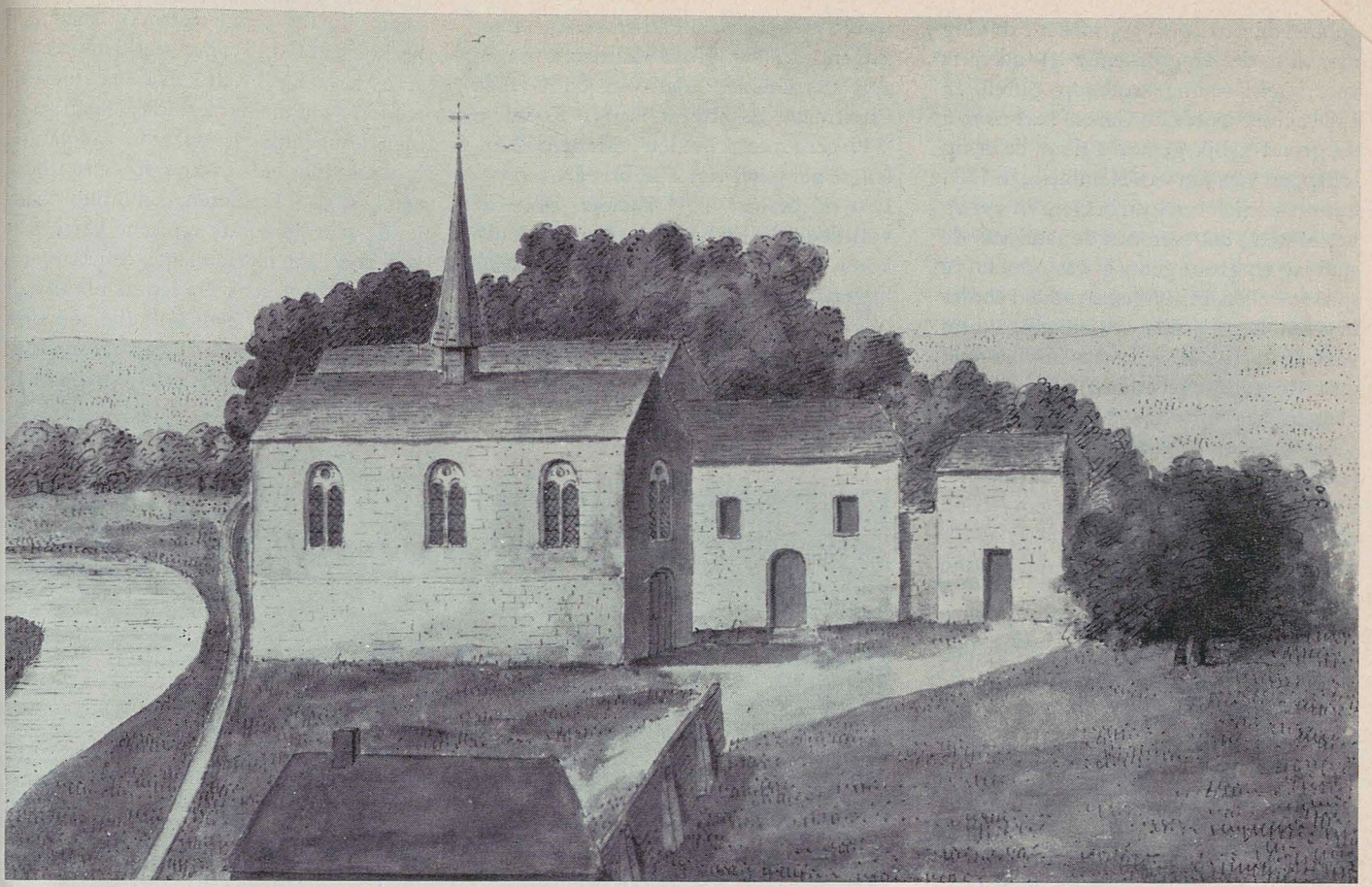
In 1357 volgt dan het huis der 12 Apostelen op de Mont-Cornillon buiten de vrijheid van de stad Luik. Omstreeks 1348 wordt het klooster van Chercq bij Doornik gesticht. In tegenstelling met de andere huizen in België heeft dit convent steeds tot de zuid-Picardische provincie behoord, zodat zijn geschiedenis niet is samengeweven met die der overige kloosters van onze streek, die tot de noord-Picardische provincie behoorden.

De 15de eeuw kent de totstandkoming van de kartuis van Scheut (Anderlecht bij Brussel) namelijk O.L.V. van Genade en van die van Leuven, in 1491, de laatste kartuis in het huidige België. Wel is er nog een klooster geweest van 1589 tot 1626 in Mechelen, dat dan verhuisde naar Nieuwpoort. Het was opgericht om de uit Engeland verdreven monniken een autonoom Engels convent te bezorgen. In grote trekken is de geschiedenis van al die huizen ongeveer dezelfde: opgang tot medio 16de eeuw, lichte achteruitgang vanaf het einde der 16de eeuw (plunderingen), tijdens de 17de eeuw stabiliteit, in de 18de meestal achteruitgang (minder roeping en veelal in centra gevestigd) en tenslotte in 1783 opheffing door Jozef II van Oostenrijk.

Wie zijn nu de bewoners van zulke kloosters? Er zijn er van twee soorten namelijk koormonniken en lekebroeders. Allen hebben ze als gemeenschappelijke overste de prior. Onder hem staat onmiddellijk de vicaris, zijn plaatsvervanger en directe helper bij het bestuur van het klooster. De procurator is belast met het stoffelijk beheer en met de leiding van de lekebroeders en de knechten. Men heeft nog de koster, die naast de zorg over de kerk, ook zorgt voor de bibliotheek. Daarnaast heeft men de gewone koormonniken zonder eigenlijke functie. De tweede grote groep wordt gevormd door de lekebroeders. Ze kunnen geen priester worden en hebben een eigen levenswijze, onderscheiden van die der koormonniken. Hun hoofdbezigheid is handenarbeid en ze zijn zowat de tussenpersonen tussen de monniken en de buitenwereld.

De fundamentele trekken van hun leven zijn sinds het begin steeds geweest: enerzijds het gemeenschappelijk of cenobitisch leven, anderzijds het leven in af-

zondering of eremietenleven. Het grootste deel van de dag brengen de monniken door in de eenzaamheid. Driemaal per dag komen ze samen in de kerk: een eerste maal voor de conventuele hoogmis om 7 uur, een tweede maal voor de vespers in de late middag en een derde maal voor metten en lauden tijdens de nacht. Deze getijden worden volledig gezongen in een zeer sober Gregoriaans zonder begeleiding. Het nachtofficie, waarvoor ze hun slaap onderbreken, duurt dus 2½ tot 3 uur. Op zon- en feestdagen is er minder eenzaamheid: bijna alle officies in de kerk, gezamenlijke maaltijd, kapittel en recreatie. Ook is er eens per week een gemeenschappelijke grote wandeling. Die levenswijze, gemeenschap en eenzaamheid, ligt uitgedrukt in de karakteristieke plattegrond van alle kartuizerconventen. Het architecturaal grondtype dateert reeds uit de vroegste tijd van het bestaan van de orde. Toen de eerste vestigingen bij ons een aanvang namen, behoefde men het bouwplan slechts te toetsen aan datgene wat de ervaring had aangewezen als het best geschikt voor de kartuizers. Natuurlijk hing veel af van de ligging van het verworven terrein. Soms werd hun een bebouwd terrein geschonken. Dit had zijn weerslag op de plattegrond. In Scheut bij voorbeeld bestond reeds een kapel ter ere van O.L.V. Bij voorkeur zetten de kartuizers zich neer in de eenzaamheid van afgelegen plaatsen. In Vlaanderen meestal op enige afstand van de stadsmuren, maar toch door de aard van het omliggende terrein gewoonlijk voldoende geïsoleerd. In de loop der tijden is die ligging soms ongunstiger geworden enerzijds wegens de uitbreiding van de stad, anderzijds wegens de onveiligheid. Gent bij voorbeeld werd gesticht in 1328 op Rooigem, op enige afstand van de stadsmuren. Daar de gronden niet voldoende geïsoleerd waren,

hebben de kartuizers geprobeerd zo vlug mogelijk de aangrenzende gronden te verkrijgen: ruiling, aankoop, giften. In 1578 echter wordt de Gentse kartuis met de grond gelijk gemaakt door de man- schappen van Jan van Hembijze. In 1584 kunnen ze zich vestigen in Gent en wel op het Merem, dat toen aan de rand van de stad lag en groot genoeg was om hen in staat te stellen, in hun eenzaamheid verder te leven. De uiterlijke verschijningsvorm van een kartuis is weliswaar imponerend maar doorgaans zeer eenvoudig. De toe- gang tot het klooster werd gevormd door een poort in de kloostermuur of door een poortgebouw, waarin broeder-portier verbleef. In een nis boven de ingang stond een beeld van de patroonheilige. Dikwijls was er een ringmuur met een gracht rond het convent.

Andere gebouwen vóór het eigenlijke klooster zijn het vrouwenverblijf, een kleine buitenkapel en vaak de boerderij. Door de kloosterpoort komt men op een ruime binnenplaats, begrensd door de werk- en verblijfplaatsen der broeders. Aan de andere zijde van die binnenplaats liggen de centrale gemeenschapsgebou- wen rond het kleine claustrum: de kerk met sacristie, de kapittelzaal, de biblio- theek, de refter en de keuken, de cellen van de prior en de procurator. De kerk is zeer sober: een $\pm$ langgerekte recht- hoekige ruimte met één beuk (in Gent 55×10 m.), geen dwarsschip, hoog zadeldak (in Gent 16 m.). Uitwendig trek- ken derhalve de steunberen, de hoge spitsboogvensters (in Gent waren er 14) en het hoge dak de aandacht. Inwendig was de kartuizerkerk in tweeën geschei- den door een doksaal. Vooraan zaten de koormonniken, achteraan de lekebroe- ders. De monniken staan of zitten of prosterner zich in het brede koorge- stoelte dat tegen de beide zijmuren is op- gesteld en dat aan elke kant acht tot der- tien koorstoelen bevat. Daarvoor staan knielbanken met een doorlopende leze- naar die zeer breed is wegens de grote koorboeken. Tegenover de kerk bevin- den zich meestal de kapittelzaal en de rijk voorziene bibliotheek. De refter is een rechthoekige gewelfde ruimte met een lezenaar voor de lector.

Het eremietenleven van de kartuizer speelt zich af in het grote claustrum. Daaromheen bevinden zich de cellen van de monniken. Hun aantal varieert in Vlaanderen: 't Kiel had er 13, Scheut had er op 't einde van de 15de eeuw 20, Rooigem oorspronkelijk 12, later waren er meer, waarschijnlijk 16, op 't Merem

waren er 14, Zelem had er 24. De afme- tingen van het grote claustrum waren zeer verscheiden: dat van de Grande Chartreuse is 216 m. lang, Rooigem '340 gemeyne schreden', Merem 78 m. lengte per pand van 2 m. breed.

Een cel bestaat uit 4 kamers. Door de voordeur, die op het grote claustrum uit- komt, komen we in een kleinere parallel liggende gang. Bij slecht weer kan de monnik daar wat op en neer lopen. Naast de voordeur bevindt zich een luikje, waar- door de bewoner zijn maaltijden ont-

vangt. In het eerste vertrekje staat een beeldje van O.L.V.; het heet dan ook het Ave Maria. Die plaats kan dienst doen als studeer- en meditatie ruimte. Dan treft men de eigenlijke woonkamer aan van de monnik, met bid- en koorstoel, het bed, een kast voor de kleren, een bibliotheek- je, de schrijftafel, de typische kartuizer- kachel en, aan de raamzijde, een klaptafel die als 'refter' dient. De eenzaamheid valt zwaar; daarom dan ook die tamelijk grote ruimte. Beneden heeft de monnik nog twee vertrekken: de opslagplaats

6. Gezicht op het grote claustrum van een Italiaanse kartuizer monnik. Links één bij de deur van zijn cel, rechts één die water haalt.

en de werkplaats met schaaf- en draai-bank. Een kort gaanderijtje komt op het tuintje uit, waar hij kan planten en verplanten, spitten en onkruid wieden naar hartelust.

In het grote claustrum liep soms een stenen waterloop, want een goede watervoorziening was (en is) zeer belangrijk. Op de brandramen in het grote claustrum vond men vaak de namen van de wel-doeners of van de stichters van een cel. De gaanderijen, meestal in Gotische stijl gewelfd, waren aan de lichtzijden geslo-

7. Studie van twee kartuizer monniken door Jacopo Pontormo (1494-1557), voor zijn schilderij Christus te Emmaus. Brits Museum, Londen.

ten met grote, gewoonlijk driedelige vensters tussen de bogen. In de zuidelijke Nederlanden was de kruisgang van Scheut de mooiste met 42 glas-in-loodramen. Ook Rooigem moet zeer mooie ramen hebben gehad. Uit de geschiedenis der stichtingen leren we dat die gebouwencomplexen zelden ineens werden opgetrokken. Gewoonlijk duurde het vele jaren en meer dan eens kregen ze hulp van gewaardeerde kunstenaars: Claus Sluter, Jan van Eyck, Rogier van der Weyden. Deze laatste had een zoon monnik in Herne en voor dat klooster, alsook voor Scheut, heeft hij zeker gewerkt.

De kartuizer doet niet aan rechtstreeks apostolaat. Guigo geeft als aanduiding van een vorm van apostolaat, het overschrijven en zelf schrijven van boeken. Dit werd dan ook een drukbeoefende celbezigheid. Later kwam ook het drukken van boeken. Daar de kartuizermoonnik zich uit de wereld teruggetrokken heeft niet om er om geroemd te worden maar uit een echte zelfvergeten nederigheid en om God te zoeken, zal hij meestal onder pseudoniem of zelfs anoniem schrijven. Toch verdienen enkele belangrijke namen vermeld te worden. Daar is vooreerst Dionysius van Rijckel (in Vlaams Limburg) vooral bekend als Dionysius de Kartuizer. Hij leefde van 1402 tot 1471. Hij noemt zichzelf discipel van Ruusbroec, wiens werken vooral dankzij de kartuizers verspreid werden over heel west-Europa. De moderne uitgave van zijn werken beslaat niet minder dan 42 zware quartodelen. Zijn werken behandelen met een opvallende eruditie onderwerpen op het gebied van exegese, filosofie, theologie, kerkelijk recht, mystiek, ascese, sociologie. Dionysius heeft veel invloed gehad, maar wordt nu wel enigszins onderschat. Zo bij voorbeeld beroept de spiritualiteit van Bérulle (einde 16de, begin 17de eeuw) zich vooral op hem. Het loont de moeite te herlezen wat Huizinga over hem schreef in *Herfst-tijd der Middeleeuwen*.

Een tweede vermeldenswaardige naam is Pieter Dorlant, die lange tijd aangezien werd als de auteur van *Elckerlyc*. Hij is een der markantste figuren uit de reeks van christen-humanisten die in de Nederlanden een kartuizercel hebben bewoond. In 1449 is hij geboren; in 1507 is hij gestorven in de kartuis van Zelem. Hij schreef een zestigtal werken in 't Latijn en enkele in 't Nederlands. Vele van zijn geschriften zijn dialogen, een geliefd genre bij de humanisten.

Jacob van Gruitrode van de Luikse kartuis stierf in 1475. Hij schreef een vijftal Spiegels en enkele dialogen, in 't Latijn of in 't Nederlands. Zijn werken werden tot in de 17de eeuw verspreid en zelfs in 't Spaans vertaald.

De Gentse kartuis werd in 1328 te Rooigem opgericht onder de naam Koningsdal of Vallis Regalis, waarschijnlijk naar een fantasierijke etymologie (Roy-ghem: roi). De stichting geschiedde onder de impuls van Simon Willebaert en graaf Lodewijk van Nevers. Simon was kanunnik van de kapittelkerk van O.L.V. te Brugge. Hij kocht van zijn broer Jan vier bunders grond gelegen in de parochie Ekkerghem, waarvan Rooigem een wijk was, en schonk die aan de kartuizers in 1328. Tussen 1332 en 1334 werd Jan, inmiddels zelf kartuizer geworden, de tweede prior van het Gentse klooster. In 1328 had de graaf, Lodewijk van Nevers, gronden in de onmiddellijke nabijheid uit pandschap gelost. Einde 1328 was er in ieder geval een begin van organisatie. Michiel Celiau is de eerste prior en komt uit Brugge, samen met twee andere monniken.

Vanaf het begin zijn er enkele weldoeners, maar nog niet zeer veel. De belangrijkste is de familie Vaernewijc. De giften zijn vooral stukken land in de omgeving van het klooster, of erfelijke renten, waaraan vaak een verplichting is gebonden voor de kartuizers. Nogal dikwijls betonen de familieleden van monniken zich vrijgevig bij de intrede of de professie van een jonge religieus. Soms schenken monniken bij hun intrede hun bezittingen aan de kartuis.

Gedurende de ganse 14de en een groot deel van de 15de eeuw is de opgang van het convent practisch constant. In het midden der 15de eeuw echter, na de opstand van Gent tegen Filips de Goede, moeten heel wat herstellingen uitgevoerd worden; ook zijn verschillende pachten niet betaald en is de oogst verwaarloosd. Na deze korte inzinking herstelt zich de werfkracht van 't convent.

Wat de bouw tot het einde van de 15de eeuw betreft, blijkt uit de verschillende archivalia het volgende: in 1329 was er reeds een voorlopige kerk; in 1393 werd de definitieve kerk ingewijd ter ere van O.L.V. en Sint-Jan-Baptist, geliefkoosde heilige bij de kartuizers. De bouw van deze kerk had zeker voor 1385 reeds een aanvang genomen.

De aanleg der cellen is tamelijk vlug gegaan, want reeds voor 1350 hadden een

achtal weldoeners het grote claustrum, 10 cellen en het gastenkwartier doen bouwen. De kartuis van Rooigem was gelegen tussen het huidige Malem, de Leie en de Nekkerputstraat. De gronden rond het klooster strekten zich uit in de Assels en Boergoie en grensden aan de eigendommen der Vaernewycks en de 'weg naar Brugge'.

Zoals hiervoor gezegd werd, leeft de kartuizer een teruggetrokken leven en heeft derhalve weinig onmiddellijke invloed naar buiten. Nochtans heeft de

8. Willem Bibaut (ca. 1480–1535), monnik te Gent en later prior-generaal der Orde van het klooster te Geertruidenberg. Privé bezit.

9. Gedeelte van een handschrift, in opdracht van Gozewijn van den Beke vervaardigd, door hem aangeboden aan de kartuizers van Bois Saint-Martin. Bibl. Mazarine, Parijs, Ms. 658, fol. 1.

Gentse prior wel degelijk op politiek terrein een zekere betekenis gehad, want de Sint-Maartensvrede tussen Lodewijk van Male en Gent werd ondertekend in de kartuis op 11 november 1380. In 1385 is het dezelfde prior die als afgevaardigde van de stad bij de graaf komt. Tijdens het Schisma 1378–1417 bleven de Gentse monniken trouw aan Paus Urbanus tegen de wil van graaf Lodewijk van Male, die

met de Franse koning vóór paus Clemens was. In het begin van de 16de eeuw is er waarschijnlijk een kortstondige inzinking geweest, hoewel Pieter Fasseur van Cassel toen prior was, die zeer bevriend is geweest met de Bourgondische vorsten en meer dan eens de nog jonge Karel V in 't klooster mocht ontvangen, waar deze soms overnachtte. Tijdens de 16de eeuw kennen we het opkomende humanisme en het protestantisme. Beide hadden een weerslag op 't convent.

Eerst het protestantisme: in 1566 hebben we de beeldenstorm in Gent, waarbij de kartuizers bedreigd worden. In een week dichtbij 't klooster wordt er geprekeerd en enkele weken later vallen de Calvinisten de kartuis binnen, waar ze enkele beelden gebrandschilderde ramen en altaren vernietigen.

Maar in april 1567 is alles weer rustig, nadat de Calvinisten verjaagd zijn. Tien jaar later keren ze terug onder leiding van Ryhove en Hembyze met de 'Gentse Republiek'. In 1578 wordt het klooster op Rooigem grondig en definitief verwoest. Het stond onder meer in de weg om de nieuwe versterkingen rond de stad aan te leggen. Alles wat verkoopbaar was wordt voor een spotprijs verkocht. De monniken zelf gaan zich zeer voorlopig vestigen in de Geldmunt en vervolgens in de kartuis van Saint-Omaars. Maar reeds in 1584 wordt hun de gelegenheid geboden het klooster der Fraters van de derde Orde op 't Merem te kopen. Ook daar hadden de Calvinisten lelijk huis gehouden. Er was maar één broeder over en deze verkocht het klooster aan de kartuizers.

Even iets over het humanisme. Twee namen dienen hier vermeld te worden, namelijk Willem Bibaut en Lieven Ammonius. Willem, wiens leven door Lieven Ammonius geschreven werd, is geboren in Tielt rond 1480. Hij studeerde te Leuven en ging daarna zelf lessen geven in Gent. Rond 1504 trad hij in de kartuis van Gent in, waar hij tamelijk vlug vicaris en vervolgens procurator werd. In 1510 reeds werd hij als prior aangesteld van het klooster te Geertruidenberg. Elf jaar later had zijn verkiezing plaats tot prior-generaal van de kartuizerorde. Dat bleef hij tot aan zijn dood in 1535. Hoewel het aantal kartuizen toen op zijn hoogste punt was, bijna 200, had hij een zeer moeilijk bestuur: boerenopstanden in Saksen, opkomst van het protestantisme in Engeland en Zwitserland, bedreiging van de Hongaarse en Oostenrijkse conventen door de Islam enzovoort.

Van zijn hand zijn enkele interessante werkjes bewaard: *Sermones capitulares*, *conciones*, enkele puntgedichten, merendeels in 't Latijn. Lieven Ammonius of de Arena, met zijn echte naam Lieven van der Maude, is geboren in Gent in 1485. Hij stierf na een bewogen leven in de kartuis van Rooigem in 1556. Hij trad als monnik in de kartuis van Sint-Maarten-Bos. Hij was een echt humanist, die Grieks, Latijn en Hebreeuws kende. Aanvankelijk had hij de steun van zijn prior. Maar na diens overlijden had hij

heel wat moeilijkheden met de nieuw verkozen overste. Hij werd naar Gent verplaatst, had weer last, kwam terecht in 't klooster bij Arnhem, later in Scheut en in 1544 weer in Gent, waar hij eindelijk rustig verder kon schrijven. Hij maakte een Latijnse vertaling van het werk van Joannes Chrysostomus met name *Tractatus de Providentia et Fato*, uitgegeven in 1530 te Antwerpen. Hij schreef ook het leven van de prior-generaal Willem Bibaut, een verhandeling ter verdediging van het Grieks en het Hebreeuws, beide

alleen in handschrift. Ook dichtte hij. Tenslotte bestaat er van hem een verzameling van 168 Latijnse en Griekse brieven aan 82 personen onder wie Erasmus, aan wie hij 6 brieven schreef. Zoals we hiervoor reeds schreven, vestigden de Gentse monniken zich in 1584 op 't Merem. Ze begonnen vlug aan de restauratie en de aanpassing van 't klooster en moesten daarvoor enkele van hun vroegere eigendommen verkopen of verpachten. In 't midden der 17de eeuw werd de nieuwe kerk gebouwd door Tobias d'Oosterlinck, die ook gewerkt heeft aan de hoofdkerk van Sint-Niklaas. Toch is er teruggang én in het aantal roepingen én in de uitbreiding. De kartuizers moeten goederen verkopen onder meer in Loppem. En zo komen we stilaan in 1783, het jaar waarin Jozef II alle contemplatieve kloosters opheft. In de archieven van het Comité der Religieus is een bijna volledige inventaris van wat de kartuizers toen bezaten. Rijkdom was er zeker niet voor de 13 monniken die er toen nog leefden. Van 1790 tot begin 1793 is er nog een mislukte poging geweest om de kartuis opnieuw te bevolken en er het contemplatief eremietenleven voort te zetten.

Bij het berekenen van de gegevens uit de archieven en uit een onvolledig necrologium, kunnen we vaststellen dat de kartuis op Rooigem regelmatig uit een vijftiental monniken en een vijftal broeders bestond. Dit is niet meer het geval op 't Merem, waar het aantal monniken zelden de twaalf overschreed en de broeders slechts drie à vijf in getal waren.

Om te besluiten wil ik nog twee namen vermelden die van enig belang waren. De eerste is Gozewijn van den Beke, die in 't begin der 15de eeuw verschillende geschriften op gebied van theologie en kerkelijk recht opstelde en ook preken en brieven neerpande. Twee handschriften worden nog bewaard in de Mazarinebibliotheek te Parijs. Gozewijn was doctor utriusque iuris. De tweede is Jan de Rycke ofte Joannes Divitis. Hij was eerst Norbertijn, trad in in de Gentse kartuis in 't midden van de 15de eeuw en stierf rond 1470, zeer waarschijnlijk weer als Norbertijn. Van hem worden een tiental werken in 't Latijn geciteerd en ook enkele Nederlandse, onder meer een vertaling van de H. Schrift. Zijn werken werden nooit uitgegeven en tot nu toe is er geen spoor van zijn handschriften. Toch wordt hij herhaaldelijk geciteerd in de grote compilatiewerken van het einde der 16de en de 17de eeuw.

Incipit epistola abbatis iohannis ducis rathu ad ad
mirabilem iohannem montis synay abbatē: cognomi
nati scolasticum. nouissime uero a cōceptione ne
per mira minatu duna
bih equali angelo: pū ai.
pū et doctori superexcellenti.
iohanni abbati montis syna
y pctor iohes rathu abbas.
in domino gaudere. **C**og
noscentes nos imperfecti: tuam in dño non discernē
tem pūquam ante omīa. sicut et in alijs uirtutibz
uniūsis exornatam obedientia: et maxime in illa
parte in qua utiqz luctam cōuenit cum talento a deo
tibi tradito. supplicatione huiusmodi et sillaba uti
mur: illud dictum in mente hātes. Interroga pū
tuū et sūmāabit tibi: semper tuos et dicent tibi.
Huius rei causa sicut cōmuni oīm pū seniorū pū
chs in exercitacionis lucta: et acuitate intellāis.
et uirtuoso et pfecto doctori pūas lūis pūdimus:
et tuā exoramus uirtutū sūmāatē. mittere nobis
in doctis que in dei inspectione scdm qd oīm moy

Duitsland 1848. Bij sommige Duitse afgevaardigden in Frankfort meende men nu de vruchten te kunnen plukken van de handelsbetrekkingen met België en van de Vlaams-Duitse verbroedering, en hoopte men België, en zelfs Nederland, in het grote nieuwe Duitse Rijk te kunnen opnemen; in elk geval lonkten velen naar Limburg en Luxemburg. Maar eens te meer stelt men vast, dat ook dan, niet alleen het officiële België – wat vanzelfsprekend was – maar ook de flaminganten tot geen politieke verbroedering wensen over te gaan en zelfs erg belgicistisch en leopoldistisch reageren en zodoende, objectief gezien, bondgenoot worden van de in Duitsland terugslaan de reaktie. Met dit al heeft de A. de grote krachtlijnen duidelijk aangegeven. Hij heeft dit in hoge mate gedaan door onderzoek van de publieke opinie in dagbladen, tijdschriften en memoires, en daarbij heel dit ideeëngoed op een heldere en vlotte wijze in traditie en context teruggeplaatst. Sommige uitweidingen zullen door Belgische lezers als 'des Guten zuviel' worden aangevoeld, maar dit boek is niet in de eerste plaats voor hen geschreven, al kunnen ook zij er nog heel wat uit leren.

prof. dr R. De Schryver

NATIONALISME

Nationalisme in de 3de wereld, [Polemologische Studiën 11, Polemologisch Instituut Rijksuniversiteit Groningen] (Assen 1970) Van Gorcum & comp., Prakke & Prakke 114 blz., f 10,—.

De Organisatie van Studenten in de Geschiedenis van Nederland hield in maart 1970 een congres over het nationalisme in Azië en Afrika. De bedoeling was tweevoudig: 1° zich bezinnen over de West-europese houding tegenover de 'ontwikkelingslanden' en 2° de interdisciplinaire samenwerking ook op dit gebied stimuleren. Wanneer men hieronder verstaat: 1° elementen tot bezinning samenbrengen, en 2° het fundamenteel historisch karakter van alle maatschappijwetenschappen belichten, dan is de opzet geslaagd.

Een overzicht geven van lezingen is moeilijk. Immers: rond éénzelfde thema weten J. C. Boogman, E. Zürcher, J. van der Meulen, H. G. Schulte Nordholt, J. C. Heesterman, J. M. Pluvier en W. F. Wertheim heel wat zinnigs te zeggen in uiteenlopende richtingen. We wagen een samenvatting, maar waarschuwen voor de verkeerde indruk als zouden alle teksten in deze 'geüniformeerde' visie passen. In Afrika berust de maatschappelijke organisatie nog op het principe van de stamsolidariteit. De huidige staten integendeel zijn als omschrijving een erfenis van de koloniale periode. De natievorming is daar dan ook nauw verbonden met de werking van het staatsapparaat.

In India verloopt de natievorming in tegenstrijd met een sterke, acefale traditie. En – typisch brahmaans – probeert men de innerlijke conflicten op te lossen door het aanvaarden van een moreel (buitenwereldlijk) scheidsrechter. Die rol werd door

Gandhi op zich genomen. Hij verwierf het nodige morele gezag, doordat men in Indië ontzag heeft voor wie aan het aardse ver-zaken kan. En dit gezag werd nog door hem-zelf overgedragen op het 'High Command' van het Indisch Nationaal Congres. Sindsdien blijft het onderscheid tussen de rol van de regering en de rol van de Congresleiding bestendig in vraag...

Zuid-Oost Azië, en dan vooral Indonesië, onderscheidt zich in populistische zin. Men doet eenvoudig alsof er geen innerlijke tegenstellingen zijn, alsof 'de vijand' alleen vanuit het buitenland opereert. Stuit deze theorie op de interne contradicties, dan wordt 'manu militari' ingegrepen. En zij die ingrijpen vormen in magistratuur en leger een soort burgerij-in-wording. Zij kiezen de 'westerse kant'. Met het gevolg, dat de boeren, die sociaal hun voornaamste opponent vormen, het communisme gaan erkennen als hun 'nationalistische ideologie'. In China werd vertrokken vanuit een familiaal en dorps-celulair georganiseerde maatschappij. Ook daar vormden de boeren het voornaamste sociaal probleem. En toch duurde het tot na het neerslaan van de communisten in de steden eer die communisten het zwaartepunt van hun actie naar het platteland verlegden. Vanaf dat ogenblik werden de boeren echter tot in de verste uithoeken van China in één beweging ingeschakeld, dat wil zeggen betreft men hen in de natievorming.

In Europa waren onze ervaringen met het nationalisme negatief. Voor de derde wereld mogen we niet automatisch van onze ervaringen uitgaan bij de beoordeling van hun nationalisme of gelijkaardige bewegingen. Positief is daarin immers, dat zij de middelen leveren waar langs het bewustzijn van de mensen gericht wordt volgens de vereiste moderne organisatievormen.

J. Verhelst

Literatuur over de behandelde onderwerpen

ZIMBABWE: STRIJD OM EEN VERLEDEN door W. Hoppers. BENT Th., *The Ruined Cities of Mashona-land* (1893); BERG J. H. VAN DEN, *Probleemrijk Zuid-Afrika* (1972); BRUWER A. J., *Rhodesia's Greatness* (1964); CATON-THOMPSON G., *The Zimbabwe Culture* (Londen 1931); DAVIDSON B., *Old Africa Rediscovered* (1970); PAVER B. G., *Zimbabwe Cavalcade* (1957); RANDALL MACIVER D., *Mediaeval Rhodesia* (Basingstoke 1906); SUMMERS R., *Zimbabwe; a Rhodesian Mystery* (Londen 1962).

REVOLUTIE EN CONTRAREVOLUTIE, door B. W. Schaper. BERNSTEIN E., *Die Deutsche Revolution* (Berlijn 1921); CARSTEN F. L., *Revolution in Central Europe 1918-1919* (Londen 1972); PINSON K. S., *Modern Germany, Its History and Civilisation* (New York 1954); ROSENBERG A., *Geschichte der Weimarer Republik* (Frankfurt 1961); SCHULZ G., *Revolutions and Peace Treaties, 1917-1920* (Londen 1972).

DE KARTUIZERS IN BELGIË door J. de Grauwe, *Benoît du Moustier, Kartuziers* (Tilburg 1947); algemeen, met enkele gegevens over de Nederlandse en Belgische kartuizerkloosters; *Lettres des premiers chartreux*, par un chartreux, reeks *Sources Chrétiennes* nr 88, (Paris 1962); wetenschappelijk hoogstaand werk over het begin van de Orde.

La Grande Chartreuse, par un chartreux, 10e édition, (Paris 1964). Algemeen, zeer goed overzicht van het hoofdklooster der Orde en van de Orde zelf.

Over de Nederlandse kartuizen, ook over enkele Belgische, schreef H. J. J. SCHOLTENS een zeer grote reeks artikelen (bio-bibliografie in *Ons Geestelijk Erf*, 44, 1970, 45-56).

JACOB PERIZONIUS door Th. J. Meijer. BOER W. DEN, *Scaliger en Perizonius, hun betekenis voor de wetenschap* DIES-REDE (Den Haag 1964); ERASMUS H. J., *The origins of Rome in historiography from Petrarch to Perizonius* (Assen 1962); GERRETZEN J. G., *Schola Hemsterbusiana. De berleving der Griekse studiën aan de Nederlandsche universiteiten in de achttiende eeuw van Perizonius tot en met Valckenaer* (Nijmegen 1940); KRAMER G., *Elogium Jacobi Perizonii Ant. F.* (Berlijn 1828); MEIJER TH. J., *Kritiek als herwaardering. Het levenswerk van Jacob Perizonius (1651-1715)* (Leiden 1971); MOMIGLIANO A., *Perizonius, Niebuhr and the character of early Roman tradition*. In: *The Journal of Roman Studies* [vol. 47.] (Londen 1957) p. 104-114; SCHULTING ANT., *Oratio funebris in Jacobum Perizonium* (Leiden 1715); SMITSKAMP H., *Perizonius en de crisis der geschiedwetenschap in de 17e eeuw (het historisch Pyrrhonisme)* in: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, [deel 68] (Utrecht 1953) p. 47-70; WATERBOLK E. H., *Reacties op het Historisch Pyrrhonisme*, in: *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, [deel 15] (1960) p. 81-102.

SMOKKELAARS EN HANDELAARS door C. R. Boxer. BLAKE J. W., *Europeans in West Africa, 1450-1560*, 2 dln. (z.pl. 1941-42); BOXER C. R., *The Portuguese Seaborne Empire, 1415-1825* (Londen & New York 1969); BOXER C. R., *Plata es Sangre in Philipppine Studies* 18 (Manila 1970) 457-475; PHELAN J. L., *The Kingdom of Quito in the seventeenth century* (Madison 1967); KAMEN HENRI, *The destruction of the Spanish Silver Fleet at Vigo in 1702*, in *The Bulletin of the Institute of Historical Research*, (Nov. 1966) 165-173; RAMSEY G. D., *The smugglers' trade. A neglected aspect of English commercial development*, in *Transactions of the Royal Historical Society* 2 (Londen 1952) 131-157; COLE W. A., *Trends in eighteenth century smuggling*, in *The growth of English Overseas Trade in the seventeenth and eighteenth centuries* (Londen 1969).

MESDAG ALS MAECENAS door G. L. Bellonzi F., *Antonio Mancini* (Milaan 1962); BIANCALE M., *Antonio Mancini, La Vita* (Roma z.j.); CECCHI D., *Antonio Mancini* (Turijn 1966); THIEME/BECKER, *Allgemeines Lexicon der Bildenden Künste* (Leipzig 1929); ZILCKEN PH., *diverse geschriften over Mesdag en zijn werken*; ROLLIN COUQUERQUE L. M.